

Cultuur als katalysator

Hoe kunst en cultuur een bijdrage leveren
aan vernieuwing van de stad

Cultuur als katalysator

**Hoe kunst en cultuur een bijdrage leveren
aan vernieuwing van de stad**

Cultuur als katalysator

Als gebouwen en wegen de hardware van de stad zijn, dan is cultuur de software die de stad tot leven brengt. Cultuur maakt een stad onderscheidend en zorgt voor identiteit. Een gevarieerd aanbod van kunst, eten, mode, architectuur, muziek en theater trekt mensen aan, en als meer mensen zich aan de stad binden, neemt de culturele consumptie toe. Culturele functies verhouden zich in het algemeen goed tot behoud van historisch erfgoed en tot de realisatie van rustpunten in de hectiek van de grote stad. De culturele discipline als zodanig kan bovendien van nut zijn bij de oplossing van complexe inrichtingsvraagstukken. Steeds vaker blijken kunst en cultuur dan ook een aanjager van stedelijke vernieuwing te zijn. Verschillende projecten van het InnovatieProgramma Stedelijke Vernieuwing (IPSV) laten dat zien.

Cultuur als stedelijke trekker

Na jaren van bouwen en vernieuwen is de fysieke kwaliteit van woon- en werklocaties in ons land in het algemeen goed. Met als gevolg dat de concurrentie tussen steden zich meer en meer afspeelt op het vlak van aantrekkelijkheid. De belangstelling voor kunst en cultuur is daarmee de laatste jaren sterk

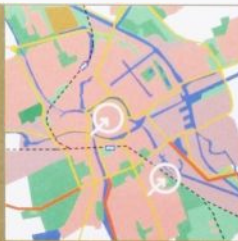
toegenomen. Bekende succesnummers zijn het Guggenheim Museum in Bilbao en de Tate Modern op de Londense South Bank. Beide projecten hebben een enorme stedelijke spin-off. In Nederland zijn het Groninger Museum en het Bonnefantenmuseum in Maastricht aansprekende voorbeelden. De top kan overigens niet bestaan zonder een brede basis bestaande uit een ruim aanbod van galeries, ateliers, theaters en andere faciliteiten voor kunstenaars en gezelschappen. Dat tekent bijvoorbeeld de positie van Amsterdam. Kunst en cultuur maken een stad interessant en dragen bij aan een onderscheidend imago. Dat trekt bewoners, bezoekers en bedrijven aan. Kunst en cultuur kunnen een grote invloed hebben op economische, sociale en fysieke stedelijke programma's.

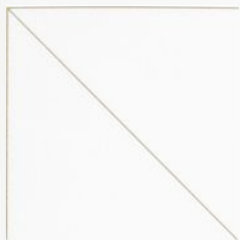
Motor van stedelijke vernieuwing

Neem bijvoorbeeld de Witte de Withstraat in Rotterdam. Hier hebben investeringen in culturele functies gezorgd voor een opleving van een voorheen zwakke buurt. Leegstaande winkels zijn getransformeerd tot goedlopende galeries; een oude school is omgevormd tot kunstacademie. En inmiddels zijn ook de woningen in dit gebied zeer in trek.

Blue Moon, Groningen

De manifestatie Blue Moon vond plaats van 26 augustus tot en met 23 september 2001. In het kader van deze manifestatie zijn onder supervisie van de Japanse architect Toyo Ito vijf bijzondere woon-werkpanden voor vergeten locaties in de Groningse binnenstad ontworpen, gekoppeld aan vijf evenementenlocaties op het toekomstige Europapark. Van de vijf ontworpen panden zijn er drie gerealiseerd. Twee staan er nog op de rol. Tijdens de manifestatie vonden er rondleidingen en diverse voorstellingen plaats in het Europapark. Daardoor heeft deze ontwikkelingslocatie een zekere bekendheid bij de Groningers gekregen. Ook is er met de manifestatie een relatie tussen het toekomstige stadsdeel en de bestaande binnenstad gelegd.

Ook binnen het IPSV laten verschillende projecten zien dat culturele bestemmingen een impuls aan stedelijke vernieuwing kunnen geven. Cultuur zorgt voor levendigheid en stedelijke differentiatie en biedt tegelijk een passende invulling voor monumentale gebouwen en stadsparken. Het nuttige wordt met het aangename verenigd, hetgeen de smeerolie kan zijn om het proces van stedelijke vernieuwing te versnellen. Zie bijvoorbeeld de Groningse manifestatie Blue Moon. Door een investering in bijzondere architectuur is het gelukt om enkele verloren gewaande plekken in de oude binnenstad toch te ontwikkelen. In Amsterdam is het gelukt de monumentale gebouwen en het terrein van de Westergasfabriek te behouden en aan de stad terug te geven door er een culturele functie aan te geven. Datzelfde geldt voor het dorp Ruigoord.

Kunst 'van' de stad

De kunst- en cultuursector produceert niet alleen voorstellingen in theaters en schilderijen in musea. Steeds vaker treden kunstenaars naar buiten. Eerst door de openbare ruimte te verfraaien met autonome kunst. De eenprocentsregeling bij openbare gebouwen is daar een voorbeeld van. Maar wat vaak

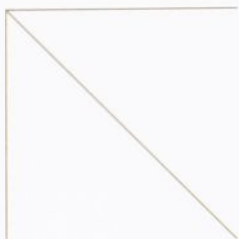

In Groningen moet onder andere voor een leegstaande elektriciteitscentrale een nieuwe bestemming worden gevonden.

'De basis voor vitaliteit'

"Over cultuur in relatie tot stedelijke ontwikkeling wordt nog heel weinig nagedacht. En als er al over wordt gedacht, dan gaat het meestal om voorzieningen zoals schouwburgen en musea. Dat dergelijke zaken een aanjager kunnen zijn voor sociale, fysieke en economische ontwikkelingen, is zo langzamerhand aan iedereen bekend. Maar het gaat veel verder. Cultuur is meer en meer een economische basiskracht. In de postindustriële economie zijn het de culturele dimensies die bepalen of een product de markt haalt. En cultuur zit in de steden. Als stadsbestuurder moet je dus inventariseren welke culturele krachten je in huis hebt en waar die in de stad te vinden zijn. Die zoektocht moet zich niet beperken tot musea en schouwburgen. De echt vernieuwende cultuur is te vinden in de wijken, vooral ook in verouderde bedrijfsgebouwen en in havengebieden. Juist die plekken oefenen een enorme aantrekkingskracht uit op kunstenaars, mediapersen, muzikanten en andere culturele types. En ik hoop dat de steden dat bijtijds ontdekken. Vóór de stoomwals van de stedelijke vernieuwing alle loodsen, hallen, fabrieken, kerken en schoolgebouwen heeft opgerold. Ik heb de indruk dat veel gemeentebestuurders daar nog onvoldoende oog voor hebben. Men spreekt over opwaarderen en netjes maken, maar onderwijl dreigt de culturele dimensie daarmee verloren te gaan. En een al te rigide contourenbeleid van bovenaf, zou de druk op bestaand stedelijk gebied nog wel eens kunnen verhogen, waardoor de zwakke culturele functies er helemaal uit geknepen worden. Mijn boodschap is: breek niets af. Bewaar al die loodsen en kantoren. Vernieuwing van de stad mag geen synoniem zijn voor opwaarderen en streven naar de hoogste grondopbrengst. De oplossing voor stedelijke vernieuwing moet worden gezocht in programmering, vooral ook culturele programmering. Cultuur is de basis voor de vitaliteit van de stad."

Zef Hemel,
directeur van de Academie van Bouwkunst Rotterdam

verstrekkender is, is dat kunstenaars de stad zelf als object van kunst benaderen. In plaats van kunst in de stad, is er sprake van kunst van de stad. Zonder dat argeloze voorbijgangers de inrichting als typisch 'kunstzinnig' ervaren: men ziet geen schilderijen of sculpturen. Kunstenaars zijn gewend om op een eigenzinnige manier naar situaties en omstandigheden te kijken. Zij vermijden stereotypie. Juist bij probleemlocaties kan dat tot onverwachte oplossingen leiden. Een prachtig voorbeeld hiervan is de herinrichting van het Muizengatje in Rotterdam. Dit was een notoire rafelrand van de stad, verloederd en vervuild, die door bestuurders en stedenbouwers allang was opgegeven. Kunstenaars zijn erin geslaagd het gebied in te richten en er zelfs een extra attentiewaarde aan toe te voegen.

Identiteit en symboolwaarde

Het belang van kunst en cultuur schuilt voor een deel in het karakter dat een stad erdoor krijgt. Het geeft kleur aan plekken in de stad waardoor mensen zich eraan kunnen hechten. Dat is niet onbelangrijk, want juist in de hoogdynamische stedelijke samenleving hebben mensen daar in toenemende mate behoefte aan. Vaak kan een nieuw programma inschieten op

bestaande kenmerken, waardoor het eigene van de plek en de culturele ankerpunten worden ondersteund. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de Westergasfabriek of het pakhuis De Wilhelmina, beide in Amsterdam.

Maar het kan ook andersom. Door cultuur in te zetten als instrument om verhalen en symbolen aan een plek te verbinden. De Groningse manifestatie Blue Moon illustreert dit principe. Hier hebben theater, muziek en kunst duizenden mensen naar een nog onbekend deel van de stad getrokken. Cultuur is gebruikt als middel om een toekomstig stadsdeel op de 'mental map' te zetten.

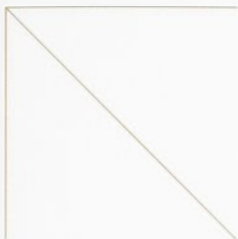
De samenwerking

Terwijl kunst en cultuur voor de ontwikkeling van de stad van levensbelang zijn, blijkt uit de voorbeeldprojecten ook, dat de wereld van kunstenaars en die van bestuur en ruimtelijke ordening vaak diametraal tegenover elkaar staan. Men spreekt in andere tongen. Waar planologen gewend zijn aan ordening en bestemming, vragen kunstenaars om ruimte voor improvisatie en terloopse functievulling. Waar bestuurders gewend zijn te denken in termen van functies en programma's, kijken

Herinrichting Ruigoord, Amsterdam

Ruigoord ligt ten westen van Amsterdam, direct aan de zuidzijde van de Afrikahaven. Het dorpje bestaat uit 26 woonhuizen, een kerk en een grote schuur. De woningen zijn grotendeels in gebruik als atelier. De kerk en de schuur worden gebruikt voor voorstellingen, exposities, workshops en concerten. Het gebied wordt opnieuw ingericht met groen en water, een duingebied aan de haven, een festivalterrein en een amfitheater. De bestaande bebouwing wordt gerenoveerd. In het zuidelijke deel van Ruigoord zijn bedrijven en kantoren mogelijk. De stichting Ruigoord verzorgt culturele programmering en wil onder andere via gastateliers openstaan als culturele faciliteit.

Het pittoreske dorpje Ruigoord is een groen-culturele oase temidden van het havengebied van Amsterdam. In de afgelopen decennia heeft Ruigoord bekendheid gekregen als culturele vrijhaven en podium voor de meest uiteenlopende manifestaties.

kunstenaars in de eerste plaats naar vormen. Waar bestuurders gebonden zijn aan vigerend beleid, zoeken kunstenaars bij voorkeur de grenzen van het haalbare op. Dergelijke verschillen maken de samenwerking tussen beide disciplines lastig. Het vereist van bestuurders en planologen durf en een open opstelling. Het vereist van de kunst- en cultuursector de bereidheid om plannen toe te lichten en goed te onderbouwen. De IPSV-projecten laten zien dat als die verschillen worden overbrugd, cultuur een basis voor innovatie van de stedelijke vernieuwing kan zijn.

De ongekende stad op de kaart

Waarvan ontleent een nieuw stadsdeel zijn identiteit? Soms biedt archeologie aanknopingspunten, zoals in Leidsche Rijn of Almere Hout. Bij de Westergasfabriek of het dorp Ruigoord biedt de bestaande bebouwing uitkomst. Maar wat te doen als een dergelijke bruikbare cultuurhistorie ontbreekt? In zo'n geval kunnen kunst en cultuur bewust worden ingezet om een nog ongekende stad op de kaart te zetten. Het kan de kans op een succesvolle ontwikkeling van een nieuwe wijk vergroten.

Dat idee lag aan de basis van de manifestatie 'Blue Moon, de ongekende stad' die in september 2001 plaatsvond in Groningen. De manifestatie vormde de opmaat voor de ontwikkeling van het Europapark. Dit stadsdeel wordt gerealiseerd op een voormalig industrieterrein. Nu nog braakliggend en vervuld, straks een nieuw deel van de stad met woningen, kantoren en een nieuw voetbalstadion. Blue Moon had tot doel deze locatie bij de stad te betrekken, door deze nu al op de 'mental map' van de Stadgers te zetten en door relaties tussen de oude binnenstad en de nieuwe wijk te realiseren.

In opdracht van de gemeente is voor vijf plekken in het Europapark en vijf daaraan gekoppelde plekken in de binnenstad een ontwerp gemaakt door eveneens vijf architecten van naam. Voor de binnenstadlocaties zijn bijzondere woon-werkpanden ontworpen. In het Europapark zijn tijdelijke projecten gerealiseerd die dienden als decor voor een manifestatie met toneel, muziek, haute-cuisine, film, themamarkten, een dance-event en vuurwerk.

Of de ongekende stad hiermee op de kaart is gezet, is uiteraard de vraag. Regionale kranten hadden kritiek op het soms elitaire karakter van het festival en de hoge kosten. Feit blijft dat Blue Moon voor zo'n 80.000 mensen aanleiding was om de weg naar dit nog onontdekte gebied te aanvaarden. Verder zijn er

Leereffecten

- Een culturele manifestatie kan een middel zijn om een onbekend of vergeten deel van de stad (nieuw) leven in te blazen
- Bijzondere architectuur kan helpen om verloederde locaties in de binnenstad te ontwikkelen. Een bijdrage in de ontwerpkosten kan dat proces aanjagen
- Een manifestatie kent een hoog afbreukrisico en vereist veel organiserend vermogen. De gemeente moet vooraf kritisch beoordelen in hoeverre zij dat vermogen in huis heeft.

spraakmakende bouwwerken op drie moeilijk te ontwikkelen locaties in de binnenstad gerealiseerd; twee andere ontwerpen worden nog gerealiseerd.

De contrastwaarde vergroten

Funciemenging is een belangrijke basis voor levendigheid en aantrekkelijkheid van de stad. Waar een vitale stad ruim baan geeft aan bedrijvigheid, infrastructuur en nieuwe woningen, zijn er ook rustpunten nodig. Hoogdynamische functies moeten op een uitgebalanceerde manier contrasteren met laagdynamische, waaronder vooral cultuur en natuur.

De contrastwaarde is nergens zo tastbaar als in het dorp Ruigoord: een verstilde enclave temidden van de Amsterdamse zeehavens en onder een aanliegroute van Schiphol. In de jaren '60 werd het dorp opgegeven voor uitbreiding van de haven. Bewoners verhuisden en de kerk werd ontijd. Maar via de achterdeur namen krakers de verlaten bebouwing in bezit. Zij vormden een kunstenaarskolonie, die in de loop der jaren aan sympathie won. Het duurde drie decennia tot de Amsterdamse raad in 1998 besloot Ruigoord in z'n gegroeide functie

Muizengaatje, Rotterdam

Het Muizengaatje ligt op de grens van de Rotterdamse deelgemeenten Noord en Hillegersberg-Schiebroek en bevindt zich onder het viaduct van de A20. De plek is zwaar mitieubelast vanwege herrie, stank en luchtverontreiniging. Bij overmatige regenval wordt de ruimte gebruikt als riooloverstort. Jarenlang was de rommelzone een concentratiepunt van illegale afvalstort, graffiti en junks. De sociale onveiligheid was reden voor de deelgemeente om een budget vrij te maken voor een hekwerk. Kunstenaars hebben evenwel een andere oplossing aangedragen. Niet door de rommel te camoufleren of met kunst te verfraaien, maar door de dynamiek van de locatie te benutten en de ruimte zelf als kunstwerk te beschouwen.

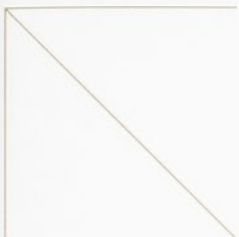

Foto boven: De rioloverstort is niet weggemoffeld, maar zichtbaar gemaakt. Evenzo is het snelwegviaduct niet aan het zicht onttrokken, maar uitgelicht. De functies zijn 'leesbaar' geworden.

Foto onder: Het project Muizengaatje in Rotterdam-Noord laat zien hoe door een vernieuwende aanpak van ruimtelijke problemen, een bedreigende situatie kan worden omgebogen tot een openstapeling van mogelijkheden.

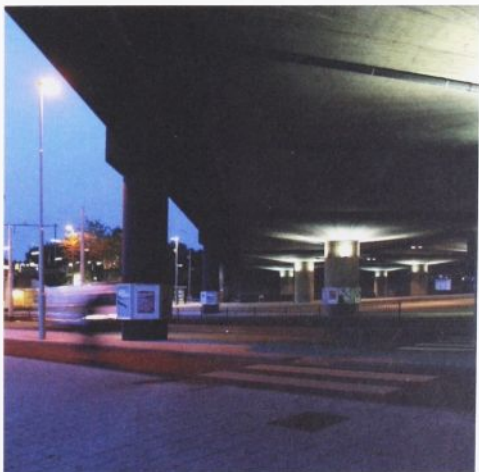
te behouden. Geen bewoning, maar wel groen en cultuur. Tegenwoordig is ook het havenbedrijf doordrongen van de waarde van Ruigoord: de groen-culturele oase maakt de omgeving aantrekkelijker voor bedrijven.

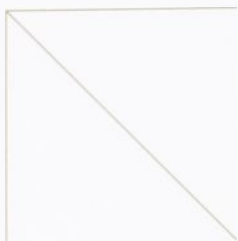
Zo groot als het contrast tussen de haven en het cultuurdorp, zo groot is ook het contrast tussen het havenbedrijf, dat eigenaar is van Ruigoord, en de bohémienachtige kunstenaars die het dorp gebruiken. Toch hebben de partijen elkaar gevonden. Een inrichtingsvoorstel van Ashok Bhalotra en een gezamenlijke trip naar Museum Insel Hombroich bij Dortmund brachten de samenwerking in een versnelling. Tegenwoordig is er een hechte vertrouwensbasis. Het havenbedrijf is er zelfs trots op dat Ruigoord temidden van de haven kan blijven bestaan en de vroegere directeur van het havenbedrijf is bestuurslid geworden van de stichting Ruigoord.

De partijen hebben afspraken gemaakt over de inrichting van de enclave en de verdeling van taken. Het havenbedrijf zorgt voor bemaling, riolering en de hoofdinfrastructuur. De Ruigoorders zorgen voor exploitatie, beheer, onderhoud en organisatie van evenementen. In het zuidelijke deel van Ruigoord is ruimte voor bedrijven. Welk soort bedrijven is nog niet bepaald:

Leereffecten

- Contrast tussen hoogdynamische bedrijvigheid en laagdynamische cultuur en natuur kan de levendigheid van een gebied als geheel versterken
- Gedegen planvorming en een gezamenlijke excursie naar een voorbeeldproject helpen om verschillen in belang en werkwijze te overbruggen
- Door begrip voor elkaars situatie en door onderling vertrouwen is het mogelijk oplossingen te vinden, waar beide partijen baat bij kunnen hebben
- Op basis van een vertrouwensrelatie is het mogelijk een proces in te gaan, ook al zijn aan het begin van dat proces nog niet alle verschillen van inzicht weggepoetst.

er wordt gezocht naar een evenwicht tussen ieders belangen. Ook is men het in principe eens dat er een haveninformatiecentrum komt, alleen over de locatie bestaat nog verschil van inzicht. Afgesproken is om die knoop pas in 2004 door te hakken.

Een kunstzinnig ontwerpproces

Iedere stad kent z'n rafelranden en restruimtes: verloederde zones langs infrastructuur of milieubelaste gebieden aan de grens van industrieterreinen. Omdat ze voor normale stedelijke functies onbruikbaar zijn, heeft geen bestuurder of projectontwikkelaar voor dergelijke plekken belangstelling. De ruimte wordt enigszins toonbaar gemaakt door de rommel weg te stoppen achter schaaimgroen of een schutting. In Rotterdam hebben kunstenaars laten zien dat er ook andere oplossingen mogelijk zijn.

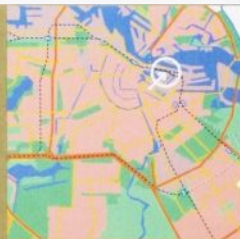
Het gaat om het 'Muizengaatje': een vies, onveilig en onprettig stukje niemandsland met een riooloverstort onder het viaduct van de A20. De kunstenaars stelden voor om de eigenzinnige dynamiek van deze plek niet weg te moffelen, maar juist uit te lichten. Geen enkel gebied hoeft te worden afgeschreven,

stelden de kunstenaars, ook de meest vervuilde en verloederde rafelranden van de stad niet. Iedere ruimte heeft zijn eigen ecologische, economische en sociale eigenaardigheden. Door die niet a priori als probleem op te vatten, maar te accepteren als een gegeven, ontstaat ruimte voor nieuwe denkbeelden. Met die inzet is het gebied opnieuw ingericht. Het spaarbekken voor de riooloverstort is goed zichtbaar gemaakt. Er is een spiegelend wateroppervlak ontstaan dat de herkenbaarheid van het viaduct versterkt. De randen van het spaarbekken zijn uitgevoerd met beplanting die een biotoop met een zekere zuiverende werking vormt. Het noodzakelijke gemeal is midden in het spaarbekken gebouwd, ietwat verhoogd en gelardeerd met het Rederijersdevies 'In liefde bloeyende'. Ook het viaduct zelf is niet gecamoufleerd, maar trekt -als het buiten donker is- door verlichting juist extra aandacht. In het verlengde van het Muizengaatje is ook het aangrenzende busstation opnieuw ingericht.

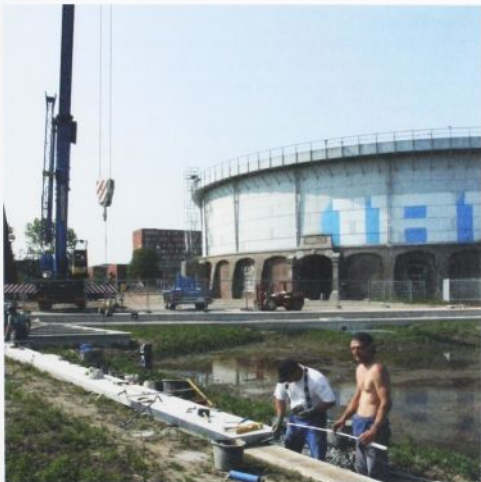
De kunstenaars hebben de aanpak ginitieerd en zijn verder in het gehele proces betrokken geweest. Hun inbreng was niet zozeer de kunst, dan wel hun expertise: de analyse van context en probleemoplossend denken in visuele en conceptuele zin.

De Wilhelmina, Amsterdam

Het Amsterdamse pakhuis De Wilhelmina is gebouwd in 1892 en wordt sinds 1988 gebruikt door ruim honderd kunstenaars die er hun atelier hebben. Na jarenlange strijd heeft de gemeente het gebouw als beeldbepalend pand opgenomen in het stedenbouwkundig plan voor de Oostelijke Handelskade. Ook de in de loop der jaren ontstane functie van het pand blijft gehandhaafd: een broedplaats voor culturele ondernemers. Het casco van het gebouw wordt op hoog niveau gerenoveerd. De kunstenaars zorgen zelf voor verbouwing van het interieur. In de eerder in deze reeks verschenen IPSV-brochure 'Ruimte voor economische verscheidenheid' wordt dit project uitgebreid beschreven.

De Rijksmonumenten en de terreinen van de Westergasfabriek hebben een nieuwe bestemming gevonden als park en cultuurpodium.

Westergasfabriek, Amsterdam

Het terrein van de Westergasfabriek ligt dicht bij het centrum van Amsterdam, tussen de Staatsliedenbuurt en de Spaarndammerbuurt. Het is een oud industrieterrein met een twintigtal fabrieksgebouwen die op de Rijksmonumentenlijst staan. In de afgelopen jaren hebben de gebouwen een culturele bestemming gekregen, hoewel ze daar nooit voor zijn ingericht. Rond de gebouwen is veel groen, maar ook dat is niet doelmatig ingericht. Het verontreinigde terrein is gesaneerd en wordt opnieuw ingericht met als doel een park voor de stad, cultuur en aan cultuur gelieerde bedrijvigheid te combineren. Het meer dan honderd jaar oude industrieel erfgoed krijgt hierdoor een tweede leven. Over dit project is een aparte brochure verschenen.

Dankzij cascoherstel is pakhuis De Wilhelmina als beeldbepalend pand aan de Oostelijke Handelskade in Amsterdam behouden. In het pakhuis hebben meer dan honderd kunstenaars hun atelier.

De kunst is geen cosmetica, maar vormt een integraal onderdeel van de inrichting van het gebied. En het resultaat is dat de onbruikbaar geachte rommelzone is omgevormd tot een interessante etalage van stedelijk milieubeheer.

Leereffecten

- Kunstenaars zijn gewend om op een originele manier naar omstandigheden te kijken en daar iets mee te doen. Dat kan stereotypie doorbreken en leiden tot verrassende oplossingen
- Kunst hoeft zich niet te beperken tot versiering maar kan ook een integraal onderdeel zijn van de omgeving en daarmee de kwaliteit van de openbare ruimte verhogen
- Als bestuurders en ambtenaren durf hebben en openstaan voor ongebruikelijke oplossingen en als kunstenaars hun plannen technisch en financieel goed onderbouwen, kan de kunstzinnige discipline een goede bijdrage leveren aan de inrichting van de stad.

Project	Locatie	Programma	Planning	Betrokken partijen	Nadere informatie
1. Blue Moon	binnenstad en toekomstig Europapark Groningen	<ul style="list-style-type: none"> 5 woon-werkpanden in de binnenstad cultureel programma gedurende vier weken op verschillende locaties in Europapark 	<ul style="list-style-type: none"> start planvorming 1998 start uitvoering 2001 afronding 2002 	<ul style="list-style-type: none"> Gemeente Groningen i.s.m. Toyo Ito en vier andere architecten diverse culturele instellingen woningcorporaties projectontwikkelaars 	Gem. Groningen mevrouw Jola Meijer 050 - 367 86 00 j.meijer@rozee.groningen.nl
2. Herinrichting Ruigoord	westelijk havengebied Amsterdam	<ul style="list-style-type: none"> circa 9 ha, renovatie van 26 woonhuizen een kerk een schuur nieuwbouw van enkele gebouwen 	<ul style="list-style-type: none"> start planvorming 1999 start uitvoering 2002 afronding 2004 	<ul style="list-style-type: none"> Stichting Ruigoord Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam 	Stichting Ruigoord de heer Rudolph Stokvis 020 - 497 57 02 ruigoord@ks4all.nl www.ruigoord.nl Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam de heer Wim Vlemmix 020 - 523 45 25 wim.vlemmix@amsterdamports.nl www.amsterdamports.nl
3. Muizengaatje	Rotterdam, viaduct A20	<ul style="list-style-type: none"> inrichting van een rooloverstort van circa 15.000 m² herinrichting busstation 	<p>rooloverstort:</p> <ul style="list-style-type: none"> start planvorming 1997 start uitvoering 2000 afronding 2001 <p>busstation:</p> <ul style="list-style-type: none"> start planvorming 1999 start uitvoering 2001 afronding 2002 	<ul style="list-style-type: none"> deelgemeente Noord Centrum Beeldende Kunst de kunstenaars Q.S. Serafijn, Hans Snoek en Jeroen van Westen adviseur Maarten van Wesemael 	Centrum Beeldende Kunst de heer Hans Abelman 010 - 225 08 54 kkcentrum@cbk-rotterdam.demon.nl www.restruimten.nl
4. De Wilhelmina	Amsterdam	<ul style="list-style-type: none"> circa 10.000 m² atelier ruimte 	<ul style="list-style-type: none"> start planvorming 1992 start uitvoering 2001 afronding 2003 	<ul style="list-style-type: none"> Stichting de Wilhelmina firma de Ridder Gem. Amsterdam De Regie BV 	De Regie BV de heer Marcel van Lent 020 - 689 36 64 m.van.lent@deregie.nl www.pakhuiswilhelmina.nl www.nieuwamerika.nl www.broedplaatsamsterdam.nl
5. Westergasfabriek	Amsterdam	<ul style="list-style-type: none"> sanering en herinrichting van 13,5 ha park restauratie van 22 fabrieksgebouwen 	<ul style="list-style-type: none"> start planvorming 1997 start uitvoering 1999 afronding 2005 	<ul style="list-style-type: none"> Stadsdeel Westerpark MAB Mecanoo (Francine Houben) Kathryn Gustafson 	Stadsdeel Westerpark projectbureau Westergasfabriek de heer Evert Verhagen 020 - 581 03 50 Evert@westergasfabriek.nl www.westergasfabriek.nl

Publicaties IPSV (voorheen StIR) projectfolders

2002/2003

- Innovaties voor de bereikbare binnenstad [vrom 23333/212]
- Ondergrondse bedrijven [vrom 23332/212]
- Nieuw leven voor oude havens en industriegebieden [vrom 23334/212]
- Duurzame stedenbouw geeft meerwaarde aan de stad [vrom 23331/212]
- Ruimte voor economische verscheidenheid [vrom 23338/212]
- Water als ecologische drager [vrom 23336/212]
- Strategische ruimtelijke visies [vrom 23340/212]
- Vernieuwing historische binnensteden [vrom 3119]
- Infrastructuur als uitdaging voor de stad [vrom 3120]
- Water als economische impuls [vrom 3121]
- Cultuur als katalysator [vrom 3122]

2001

- De Westerhaven in Groningen [vrom 15678/179]
- Drachtstervaart project, Smaltingerland [vrom 15589/179]
- Gebied Delft Centraal [vrom 15587/179]
- Historische vaarroute Maastricht-Vlaanderen [vrom 15677/179]
- Marienburg Nijmegen [vrom 15679/179]
- Naar een kloppend stadshart, Nieuwegein [vrom 15588/179]
- Sijtwende Voorburg [vrom 15680/179]
- Wonen 'in' de Zaan, Zaanstad [vrom 15546/179]

2000

- Bos en Lommerplein e.o. Amsterdam [vrom 15537/179]
- Huisvesting Schijndel 2000 [vrom 16499/182]
- Intensivering A28/Centrumzone [vrom 16502/182]
- Sittard, bedrijvenstad Fortuna [vrom 16501/182]
- Sport&care park AFC Amsterdam [vrom 15543/179]
- Uitbreiding Amsterdam RAI [vrom 15544/179]
- Westergasfabriek Amsterdam [vrom 16500/182]

Colofon

Deze brochure is een uitgave van het InnovatieProgramma Stedelijke Vernieuwing (IPSV). Het IPSV is een programma van de ministeries VROM, EZ en LNV. Het IPSV verleent subsidie aan innovatieve ideeën, plannen en projecten. Kennis en leervindingen uit de gehonoreerde projecten hebben een voorbeeldwerking voor anderen, waardoor een katalysator in de stedelijke vernieuwing ontstaat.

Kijk voor meer informatie op www.vrom.nl/ipsv.

e-mail: ipsv@minvrom.nl

De SEV voert in samenwerking met het ministerie van VROM werkzaamheden voor het IPSV uit.

Voorbeeldprojecten IPSV

Telefoon: 010 - 282 50 90

e-mail: ipsv@sev.nl

www.sev.nl

Fotografie: cover: Tineke Dijkstra en pagina 9 en 11 (projecten Muizengaatje en Westergasfabriek): Joost Brouwers. Overige beeldmateriaal is afkomstig van de betrokkenen bij de projecten. Voor publicatie door derden is schriftelijke toestemming van de eigenaar vereist.

Bestellen

Publicaties van VROM zijn te bestellen via www.vrom.nl of de Postbus 51 Infolijn, telefoonnummer 0800 - 8051 (gratis).

Ministerie van VROM →
staat voor ruimte, wonen, milieu en rijksgebouwen. Beleid maken, uitvoeren en handhaven.
Nederland is klein. Denk groot.